

Marcin K. Schirmer

Wielka własność ziemska w powiecie grójeckim w latach 1864–1945

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
prof. dr hab. Tadeusz Epszteina

Celem niniejszej pracy było opisanie grupy wielkich właścicieli ziemskich na terenie powiatu grójeckiego w latach 1864-1945, jako zbiorowości społecznej, kulturowej i politycznej. Jednocześnie ludzi mającej duży wpływ na życie społeczne i gospodarcze regionu. Przyjęte ramy geograficzne i czasowe pozwalają na dokładne określenie podmiotu badań. Powiat grójecki na przestrzeni badanego okresu w małym zakresie zmieniał swoje administracyjne granice. Dla tamtejszego ziemiaństwa ośrodkiem administracyjnym i zarazem punktem odniesienia był Grójec. Na terenie powiatu znajdowało się, w zależności od okresu, 130-150 majątków ziemskich.

Ramy czasowe stanowią ważne daty w dziejach ziemiaństwa na terenie Królestwa Polskiego i później II RP. Pierwsza wiąże się z wydaniem carskiego dekretu uwłaszczającego chłopów użytkujących folwarczną ziemię i zniesieniem pańszczyzny. Oznaczało to stopniową likwidację feudalnych stosunków na wsi i wymusiło dalszy rozwój stosunków gospodarczych na zasadach kapitalistycznych. Data końcowa związana jest z przeprowadzoną po drugiej wojnie światowej przez władze komunistyczne przymusową nacjonalizacją majątków ziemskich, co stanowiło realizację wydanego przez PKWN dekretu o reformie rolnej z dnia 6 września 1944 r. W jego wyniku wszystkie majątki ziemskie o powierzchni ogółem przekraczającej 100 ha (50 ha użytków rolnych) zostały przejęte bez odszkodowania na rzecz skarbu państwa. Dotychczasowi ich właściciele zostali usunięci ze swoich domów i otrzymali zakaz zbliżania się do nich. Oznaczało to ostateczną likwidację ziemiaństwa jako wyodrębnionej klasy społecznej. Ziemiański świat przeszedł do historii.

Katalog pytań badawczych postawionych w pracy dotyczy różnych problemów.

Zaczynam od kwestii związanych z uwarstwieniem badanego środowiska. Ziemiaństwo było grupą pozornie jednolitą, ale w istocie silnie zróżnicowaną wewnętrznie, zarówno pod względem społecznym, kulturowym, jak i ekonomicznym. Poznanie stratyfikacji grupy i istniejących w jej wnętrzu środowiskowych zależności jest niezbędne, aby móc dokonać rzetelnego opisu. Analizując obraz społeczny grupy zastanawiałem się nad jej miejscem wśród pozostałych warstw społecznych oraz zmiany jakie zachodziły w badanym okresie w pozycji ziemiaństwa w społeczeństwie ziem polskich. Wiek XIX na ziemiach polskich to okres bardzo ważny dla przeobrażeń społecznych. Zanikają stare struktury, a powstają nowe, ewoluują wzajemne relacje klas społecznych. Bardzo ważnym przełomem dotyczącym zarówno niższe i wyższe warstwy społeczne było zniesienie pańszczyzny w Królestwie Polskim. Proces cofania się feudalizmu nie został całkowicie zakończony w 1864 r. raczej poważnie przyspieszony. Praktycznie nie możemy do końca mówić o pełnym usunięciu pozostałości dawnego porządku przed ostateczną likwidacją warstwy ziemiańskiej w wyniku dekretu PKWN z 1944 r. Staram się pokazać na różnych przykładach pozostałości feudalne w relacjach społecznych i ekonomicznych w badanym regionie po 1864 r.

Praca składa się z VI rozdziałów, epilogu i podsumowania. Ważną rolę odgrywają załączone w aneksie imienne spisy ziemian, pozwalające prześledzić zachodzące zmiany własnościowe. W rozdziale I przedstawiono środowisko ziemiańskie powiatu grójeckiego, opisując je zarówno pod względem struktury społecznej, jak i występujących tam rodzin.

Pokazano także życie codzienne i obyczaje tej warstwy oraz ich siedziby. W rozdziale II scharakteryzowano zmiany własnościowe jakie miały miejsce w stanie posiadania wielkiej

własności w badanym okresie. Niezwykle ważnym czynnikiem w stosunkach społecznych wsi polskiej był problem ziemi, dla ziemian majątek stanowił nieodłączny atrybut bycia członkiem grupy. Uwłaszczenie chłopów było pierwszym krokiem na drodze do częściowego wywłaszczenia dawnych elit. Rozdział III poświęcony jest działalności gospodarczej prowadzonej na terenie majątków ziemskich. Dotyczy to głównie działalności rolniczej i przemysłowej. Wielka własność ziemska swoją pozycję społeczną i ekonomiczną zawdzięczała głównie roli, jaką pełniła w gospodarce kraju. Problematyka ekonomiczna w życiu ziemiaństwa zajmowała ważną pozycję i kwestii tej należało poświęcić sporo uwagi. Nie mogło zabraknąć w pracy przeglądu poszczególnych dziedzin gospodarki rolnej. Jednocześnie pokazuję sytuację ekonomiczną ziemian grójeckich na szerszym tle. Porównując lokalne problemy z tendencjami występującymi na pozostałych ziemiach polskich. Badany okres w gospodarce światowej był niezwykle burzliwy i miał też ogromny wpływ na zmiany zachodzące w obserwowanym mikroregionie mazowieckim. Ewolucja warunków ekonomicznych wyraźnie wpływała na sytuację miejscowych właścicieli ziemskich. W pracy staram się pokazać, jak elity grójeckie dostosowywały się do nowych wyzwań gospodarczych przełomu XIX i XX w.

Umiejętność przystosowania się do zmieniającej się koniunktury i metod gospodarowania zawsze miało duży wpływ na życie codzienne ludzi. Wspomniano także o zaangażowaniu w rozwój spółdzielczości wiejskiej oraz poszukiwaniu innych sposobów zwiększania rentowności gospodarstwa, np. poprzez prowadzeniu we dworach pensjonatów. Rozdział IV traktuje o zaangażowaniu politycznym grójeckiego ziemiaństwa, począwszy od powstania styczniowego, poprzez okres zaborów, wielkiej wojny, II RP, a na okresie okupacji niemieckiej kończąc. Rozdział V omawia działalność społeczną grójeckich ziemian, zarówno na szczeblu powiatu jak i ogólnopolskim. Dotyczy to organizacji związanych z produkcją rolną (KR, TR), jak i działających organizacji zawodowych (ZZ).

Szczególnej uwadze poddano mecenat na rzecz rozwoju szkół i oświaty, a także udział w organizacjach dobroczynnych i życiu religijnym. W rozdziale VI scharakteryzowano stosunki panujące pomiędzy dworem a wsią. Bardzo istotnym czynnikiem w życiu ziemiaństwa były jego relacje z ludnością wsi. Stosunkom pomiędzy dworem a wsią poświęcam osobny rozdział, zwracając uwagę na różne aspekty tych relacji. Omawiam także życie codzienne grójeckich ziemian, pokazując jak zmieniały się ich upodobania i zainteresowania. Osobny fragment poświęcam siedzibom ziemiańskim.

Epilog 1945 pokazuje tragiczny moment likwidacji wielkiej własności ziemskiej i wypędzenia ziemian ze swoich domów wskutek realizacji, przez władze komunistyczne, dekretu o reformie rolnej. Podsumowanie badań jest próbą odpowiedzi na pytania stawiane w pracy. Reforma rolna 1944/5 r. ostatecznie położyła kres warstwie ziemiańskiej, której znaczenie w badanym okresie poważnie zmalało, ale jeszcze podczas II wojny światowej było środowiskiem tępionym przez obu polskich okupantów Niemców i ZSRR, jako grupa elitarna, niebezpieczna, zagrażająca ich polityce i przeznaczona do likwidacji. Ale także część polskich elit już na początku XX w. uważała ziemiaństwo za relikw przeszłości, zabytek postfeudalny. Dzisiaj, jednym z niewielu widocznych świadectw dawnej obecności ziemian na wsi, stanowią rozrzucone po okolicy ich stare siedziby, dwory i pałace. Często w opłakanym stanie dewastowane przez otoczenie.

Słowa kluczowe w języku polskim

Dwór, pałac, ziemianin, majątek ziemski, folwark, Grójec, dziedzic, obywatel ziemski, ziemianka, Związek Ziemian.